

3. *История Императорского университета Св. Владимира / [авт.тексту проф. М.Ф. Владимирский-Буданов] – К., 1884.*
4. *История Київського університету: 1834–1959. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1959.*
5. *Леоненко П.М. Методологічні аспекти історії української економічної думки (XIX–XX ст.). – К.: ІАЕ УААН, 2004.*
6. *Нариси з історії геологічних досліджень у Київському університеті / [авт. кол. В.Г. Моляко, О.В. Зінченко, С.М. Бушак та ін.] – К.: Рада, 1999.*
7. *Памяти Д.И. Пухно / [авт.тексту проф. А.Д. Билимович и проф. Н.М. Цытович]. – СПб., 1913.*
8. *Технічна лабораторія університету св. Володимира та її значення для розвитку цукрової промисловості: матеріали 4-ї Всеукраїнської наукової конференції [„Актуальні питання історії техніки”], (Київ, 2005 р.) / О.О. Пилипчик – К.: Поліграфічне підприємство „ЕКМО”, 2005.*
9. *Пухно Д.И. Значение для России хлебных цен. – К., 1897. (По поводу книги “Влияние урожая и хлебных цен на некоторые стороны русского народного хозяйства”).*
10. *Пухно Д.И. Исторический очерк мер гражданских взысканий по русскому праву // Киевские университетские известия. – 1874. – №8, 9, 10.*
11. *Пухно Д.И. По поводу полемики о дешевом хлебе. – К., 1897. (Ответ Чупрову и Постникову).*
12. *Шульгин В.В. История университета святого Владимира. – СПб, 1860.*

О.В. Лук'яненко

ОСВІТЯНИ ПОЛТАВЩИНИ: НА МЕЖІ СІЛЬСЬКОЇ ПРАКТИКИ ТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ТЕОРІЇ (1956–1957 рр.)

Виплекана вправними реформаторами ідеологія СРСР на чолі суспільних сил поставила робітників та селян, проголосивши диктатуру пролетаріату. Однак реальну владу залишила в руках нової еліти: політичної, яка часом взагалі не була достатньо інтелектуальною та творчою у своїх рішеннях. Питання господарського життя у країні Рад, вийшовши з кола спеціалістів, стають обов'язковими для розуміння всіма та кожним, тому бути обізнаним у проблемах сільськогосподарського сектору означало бути напряму причетним до головного напрямку розвитку внутрішньої політики держави. Різні соціальні групи багатоманітними шляхами „долучалися до землі”: одні через постійні теоретичні „вливання”, інші – безпосередньо працюючи на полях безмежної Батьківщини. Специфічним було місце освітянської еліти УРСР в аграрному розвитку країни соціалізму: з одного боку, прив'язані до стін alma mater, вони перебували в орбіті теоретичної обізнаності в питаннях дотичних до питань розведення кукурудзи, з іншого, за волею долі та ЦК, мали найтісніші відносини з колгоспними ланами.

Соціально-економічні та політико-культурні зміни другої половини ХХ ст., відомі як десталінізація, додали власного відтінку аграрним проблемам, що знайшли своє відображення у численних дослідженнях науковців [1; 2, 142; 3, 10; 4, 10]. І, як наслідок, ці зміни здобули нове віддзеркалення у діяльності колективів педагогічних

навчальних закладів країни. Показовим у цьому процесі може бути аграрний Полтавський край, вивчати сільськогосподарські принади якого у пост-сталінські часи довелося студентам та викладачам Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка. Участь майбутніх педагогів у коловороті колгоспних буднів не є фактом новим та незнайомим: на сторінках обласної преси тих часів набагато легше знайти публікації про чергові рекордні врожаї цукрових буряків, новітні способи розведення худоби, аніж статті про культурне життя регіону. Проблем розвитку сільського господарства у своїх виступах та доповідях торкаються усі публічні політики країни, а гасло „наздогнати та перегнати Америку” стає чи не головним дороговказом багатомільйонного радянського народу. Вихід у світ чергових тематичних „Тез...” Микити Хрущова спонукало до поширення їх положень серед мас та до обов'язкового подальшого обговорення у колективах з внесенням пропозицій партійцями. Отже, метою розвідки є демонстрація, на основі документальних матеріалів, реального характеру сприйняття ідеологічних догм освітянською інтелігенцією та наслідки їх реалізації. Об'єктом дослідження є Полтавський державний педагогічний інститут ім. В.Г. Короленка в 50-і рр. ХХ ст.; предметом – діяльність викладачів та студентів по виконанню ідеологічних та економічних програм державного керівництва.

Ще з часів підготовки до ХХ з'їзду КПРС проблеми розвитку сільського господарства були гарним маневром для відволікання уваги від проблем політичних перегонів всередині офіційно єдиної та монолітної партії. Підприємства області намагалися стаханівськими темпами виробництва зустріти цю знаменну подію у політичному житті країни. Повсякчасно лунали заклики повторити трудові подвиги по небаченій до того відгодівлі худоби чи виробництву взуття за одну хвилину [5, 2]. Не менш оптимістично були налаштовані і працівники Полтавського педінституту. Партійні збори 19 січня 1956 р. не додали нічого нового до картини всезагальної радості та підтримки політики партії. У той час, коли доленосний для усього Союзу ХХ з'їзд уже стояв коло дверей столиці, проблеми зі сфери ідеології на партійних зборах не зачіпалися взагалі. Однак ухвала партбюро у черговий раз найголовнішим завданням для працівників освіти (працівників „невиробничої сфери”) визначила зміцнення економічної бази побудови соціалізму.

Викладачам та студентам було ввірено втілювати у життя пропозиції Микити Хрущова 1955 р. щодо обміну селекційним досвідом з американськими фермерами. Задля цього було покладено в обов'язок „кафедри ботаніки з весни 1956 р. розпочати вирощування гібридного насіння кукурудзи” [6, 7; 7, 339]. Наслідки „шимування” аграрними питаннями політичних проблем будуть видимі трохи згодом, коли педагоги та студенти разом із широкими масами отримають тимчасову „свободу слова” у найдемократичнішій країні світу і матимуть змогу висловитись з приводу особистого та колективного перенасичення проблемами сільського господарства. Тоді й будуть висловлені зауваження викладачів з приводу того, що студенти забагато часу проводять посеред колгоспних садів, замість опанування безпосередньо педагогічних дисциплін (область не

раз дізнавалася через пресу, як близько тисячі комсомольців, студентів Педагогічного інституту десять днів працювали в колгоспах області аби „допомогти колгоспам Полтавщини догнати і перегнати США по виробництву м'яса, молока на душу населення” [8, 76]). Студенти ж нагадують, що не задоволені виконуваною ними роллю таких-собі „засобів масової інформації” для населення сільської місцевості, бо деякі з них виступали до 42 разів на квартал перед колгоспниками області [6, 41]. Однак подібна воля буде нетривкою, бо уже скоро новий культурворець М. Хрущов, витіснивши слідом за Сталіним інших конкурентів із горішнього політичного світу, вдасться до приготування нового коктейлю під назвою „свідомість пересічного радянського громадянина” за власним рецептом. І у ньому так само щедрою рукою буде відведено значне місце сільському господарству [9, 1-2].

Знаменний демократичними політичними чистками 1957 р. ознаменувався виходом у світ нових уже згадуваних нами „Тез...” М. Хрущова.

Так на об'єднаних зборах парторганізації, комсомольської та профспілкової організацій Педінституту 25 квітня 1957 р. М. Різун зачитав „Тези доповіді товариша Хрущова Микити Сергійовича „Про дальше вдосконалення організації керування промисловістю і будівництвом” [8, 18]. Як раніше сказане Й. Сталіним, заносилося до всіх текстів лекцій, так нині програми, озвучені М. Хрущовим, ставали основоположними у використанні в навчальній діяльності. Особливо далекі від прямого господарського життя країни освітяни присвятили обговоренню питання цілі збори. Навіть відсутність компетенції вимагала подати хоча б якусь звітність до вищих партійних органів. Не даремно ж партія „завжди дбає про залучення найширших кіл трудящих до активної державної, політичної діяльності” та „вбирає в себе досвід народних мас, їхню життєву мудрість...” [10; 1]. Зрештою, винахідливі освітяни зі сфери промисловості перейшли у сферу сільського господарства, недаремно ж у навчального закладу був свій підшефний колгосп у Машівському районі, у якому окрім наукових доповідей та святкових концертів на сільгоспроботах довгі місяці проводили студенти інституту, що часто зривало плани партійної освіти [8, 81]. Так процитований у протоколі „для годиться” завідувач кафедри марксизму-ленінізму Д. Степанов не запропонував нічого нового, окрім підтримки своєчасності та вірності постановки партією питання про зосередження керівництва в економічних районах. Натомість доволі цікавими через власний радикалізм були окремі пропозиції його колег. Так, В. Костенко, історик за фахом, був переконаний: „Сумську область, яка не має достатньої економіки і складається ніби з частин сусідніх областей, необхідно ліквідувати” [8, 19]. У його баченні майбутня господарсько-адміністративна карта УРСР мала б взагалі складатися з 12 областей. Важко пояснити, чим він мотивував свою пропозицію: історико- етнографічним країни чи економічним районуванням Української республіки, але як варіант, його думки були залишені у протоколі. Зрештою, третім виступив студент історико-філологічного факультету С. Немчин, який торкнувся проблеми розміщення педагогічних вузів, тогочасне планування будівництва та діяльності яких, на його

думку, було нераціональним. Ним було запропоновано звернути увагу на відкриття педагогічних вищих учбових закладів у віддалених сільськогосподарських районах країни, аби забезпечити усіх бажаючих вищою освітою та подолати кадровий голод у глибокій аграрній провінції.

Варто відмітити, що директор інституту М. Семиволос декількома днями раніше уже озвучив своє бачення господарської проблеми у світлі чергових „Тез...” Хрущова. Виступаючи на пленумі Полтавського обкому, він не вдавався у далекі та чужі йому питання економіки, а поступив доволі мудро. Виступ М. Семиволоса стосувався питання підготовки кадрів для народного господарства, зокрема, пропозицій употужнити кафедри сільського господарства тощо. Директор ПДПІ відзначаючи, що Полтава давно стала центром економічного регіону, запропонував партійному керівництву розглянути варіант створення на базі обласного центру відповідного технічного вузу та потужних науководослідних інститутів, які б могли забезпечувати область власними кадрами та раціоналізаторськими винаходами [12, 3].

Черговий раз полтавська освітянська еліта виконала партійне доручення. Звичайно, ми з великою долею упевненості можемо говорити про те, що як і раніше, більшість пропозицій закінчила своє життя на папері у підшивках архівних справ, так і не дійшовши до вух високопосадових реформаторів. І, можливо, це було на краще з огляду на реалії: полтавські освітяни більше були людьми теорії, аніж сільськогосподарської практики. Як виявилось трохи згодом, широко розрекламована допомога студентської молоді колгоспникам не принесла своїх позитивних результатів у власному інститутському сільському господарстві. Студентству та їхнім шефам відірватись від теоретизування та здобути практичних навичок господарів не допомагали навіть вперше організована у 1957 р. практика у Писарівчанському зоотехнікумі та на інститутській агробіостанції, що змушувало викладача кафедри історії Степана Дінашева сумно констатувати: „Чомусь у всіх людей кролі дають приплід, а в людей науки – здихають” (за рік біологи інституту спромоглися виростити лише 20 тварин) [8, 44].

1. Баран В. К. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. – Львів, 1996.
2. Брегеда М. В. Ставлення селянства Радянської України до курсу на соціальну переорієнтацію економіки держави (1953 р.) // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А. Г. Морозова. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 11.
3. Кудря Т. В. Стан економіки України кінця 50-х – першої половини 60-х років // Історія України. – 1998. - №11.
4. Марочко Т. Стан економіки України наприкінці 50-х – на початку 60-х років // Історія України. – №17.
5. Ширитсья змагання на честь XX з'їзду КПРС і XIX з'їзду КПУ // Зоря Полтавщини. – 7 січня 1956. – №5.
6. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО) – Ф. П-251. – Оп. 1. – Спр. 4829.
7. Лицом к лицу с Америкой. Рассказ о поездке Н.С. Хрущёва в США. 15-27 сентября 1959 . – М.:

- Госполитиздат, 1960.
8. ДАПО. – Ф. П-251. Оп. 1. – Спр. 4830.
 9. Промова товариша М.С. Хрущова на нараді працівників сільського господарства Краснодарського краю 8 березня 1957 р. // *Зоря Полтавщини*. – 12 березня 1957. – №50.
 10. Під прапором Ленінізму // *Зоря Полтавщини*. – 22 квітня 1957. – №80.
 11. По ленінському шляху – до перемоги комунізму. Доповідь товаришки К.О. Фурцевої на урочистому засіданні в Москві, присвяченому роковинам з дня народження Володимира Ілліча Леніна // *Зоря Полтавщини*. – 23 квітня 1957. – №81.
 12. Пленум Полтавського обкому // *Зоря Полтавщини*. – 23 квітня 1957. – №81.

В.М. Орлик

МИКОЛА БРЖЕСЬКИЙ – ДОСЛІДНИК ОПОДАТКУВАННЯ СЕЛЯНСТВА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Історія податкової політики уряду Російської імперії в дореформений період стосовно представників найчисельнішого податного стану – селянства знайшла певне відображення у різноплановій за проблематикою й шириною висвітлювання аспектів зазначеного питання, формою та жанром викладу літературі. Зокрема, в узагальнюючих працях та спеціальних монографічних дослідженнях, довідкових, науково-популярних, навчальних та критико-бібліографічних виданнях, мемуарах, спогадах, біографіях і джерелах особового походження, публіцистичних та художніх творах. Значний імпульс для розвитку наукових досліджень дали буржуазні реформи 60–80-х рр. ХІХ ст., а серед учених, чия дослідницька увага концентрувалася на проблемах історії російського права та державних інститутів, переважали послідовники так званої „державної” школи. Проте з усього історіографічного масиву особливо хотілося б виділити науковий доробок Миколи Кіндратовича Бржеського, віце-директора департаменту окладних зборів Міністерства фінансів.

Метою пропонованої розвідки є розкриття змісту податкової системи, що діяла в Російській імперії протягом ХVІІІ–ХІХ ст., об'єктом – діяльність М. Бржеського як наукова, так і практична з вдосконалення оподаткування населення імперії; предметом – механізми податкового реформування крізь призму станової системи, майнової диференціації, корупції, що мали місце в Російській імперії в ХІХ ст.

Наукову діяльність М. Бржеський розпочав під керівництвом талановитого представника російської фінансової науки професора В.О. Лебедева, підготувавши магістерську дисертацію „Государственные долги России: Историко-статистическое исследование” [1]. Дослідження проблем оподаткування селянства Російської імперії було безпосередньо пов'язане зі службовою діяльністю М. Бржеського, особливо з його участю в роботі створеної у 1893 р. при міністерстві фінансів Комісії для перегляду законодавства про стягнення із селян окладних (прямих) зборів.

Як відомо, основи податкової системи Російської імперії у ХІХ ст. були закладені реформами Петра І

в галузі прямого оподаткування, адже саме прямим податком належало провідне місце в тогочасному бюджеті. Проте запроваджена система ще далеко не відповідала петровській тезі, що „никакого государства в свете нет, которое б наложенную тягость снести не могло, ежели правда и равенство в податях и расходах осмотрено будет” [2, 47].

Отож, після подушного перепису 1718 р. податок від сохи, як й інші окладні збори, з 1724 р. замінюється подушною податтю. Внаслідок цього новою податною одиницею стає „ревізька душа”, а всі піддані поділяються на служилих і податних. До останніх належали особи, що обкладалися подушним, а тому вони й становили податні стани. „Понеже указали мы все армейские и гарнизонные полки, как от квалерии, так и инфантерии разположить на число душ мужеского пола, и содержать оные зборными с тех душ денгами... С каждой мужеского пола души, которые по нынешней переписке и по свидетельству штап офицеров явились земскому комиссару велено собирать на год, по семидесяти по четыре копейки, а на треть года на первую и вторую по двадцати по пяти, а на третью по двадцати по четыре копейки: а больше того ни каких денежных и хлебных податей и подвод неимать, и платить неповинны...” [3, 202–203]. За межі „великоросійських” губерній, у тому числі й на терени сучасних Білорусі, України та країн Балтії, подушне поширюється за часів Катерини ІІ, при ній уперше підвищуються і ставки оподаткування.

Подушне стягувалося у визначених законодавцем розмірах із ревізських душ, які числилися у сільських чи міських товариствах під час останнього перепису населення – ревізії, коли всі особи чоловічої статі податних станів вносилися до так званих „ревізських сказок”. Ревізії проводилися відповідно до височайших маніфестів та указів, які містили правила проведення переписів. Перша ревізія, розпочата при Петрі І, закінчилася, ймовірно, не раніше 1727 р., друга проводилася у 1742 р., третя – у 1761–1767 рр., четверта – у 1781–1787 рр., п'ята – у 1794 р., шоста – у 1811 р., сьома – у 1815 р., восьма – у 1833 р., дев'ята – у 1850 р. й десята – у 1856 р.

Уведене 1724 р. подушне проіснувало більше, ніж півтора століття, й на початку 1860-х рр. усе ще залишалося основним податком: навіть після звільнення від нього міщан 1863 р. воно складало близько 70% загальної суми податкових надходжень, його платниками були більше, ніж 26 млн осіб чоловічої статі із 70-мільйонного населення держави [4, 184]. Зауважимо, що подушне в очах селянства зливалось з іншими податковими платежами, адже, як правило, воно не розподілялося окремо, а розкладалося разом із усією сумою належних з них зборів. Тим більше, що й уряд своїми розпорядженнями кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. включив до нього платежі на розвиток шляхів сполучення, на утримання „присутственных” місць, а для українських, прибалтійських та білоруських губерній та області Війська Донського – збір за право винокуріння тощо.

Окрім загальнодержавного подушного різні категорії державних селян сплачували й інший, подушний за характером, податок – оброк (із 1812 р. – оброчну подат), що займав друге місце за значущістю доходів до бюджету. Витоки його